

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 123 2002

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2003 och för recensioner 1 september 2003.

Från och med denna årgång av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-20-0

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

inte bara mot en formulering hos Eklund (s. 128) utan också mot somliga rader hos de allra största. Ty *Gåtans namn* bekräftar den förförståelse en litteraturforskare normalt har om fenomenologin. Från sin horisont har Pettersson förstått Björling "bättre" och mer inkännande än de äldre konventionella närläsarna och Petterssons analyser av Södergran, Diktonius och Enckell håller högsta nivå. Men vad gäller andraplansfigurerna, t. ex. Salava och Malmström, kan man ibland fråga sig var gränsen mellan existentiell inriktad fenomenologi och gängse idé- och motivhistoria går. Deras texter äger helt enkelt inte den subtilitet som krävs för att fenomenologin skall komma till sin rätt. Det är heller inte till nackdel för fenomenologien att det redan finns en tolkningsdiskussion att ta ställning till.

Vad saknar man i *Gåtans namn*? En utförligare metoddiskussion och en mer solid underbyggnad av Torsten Petterssons argument kunde vetenskapligt motiveras. Men om metoddiskussionen förlängts hade boken riskerat att bli enbart akademisk och inte fungera som tankeväckare för extramurala lyrikläsare. Metoddiskussion kan föras separat på annat håll.

Mer allvarligt är nog att man saknar en diskussion av metaforernas sinnliga aspekter. "Orden är ändlösa tigande under. Orden är – vi! / Ord bär av längtan en doft, ord bär det tigande liv" skriver Björling (s. 288). Livet beaktas i *Gåtans namn*, men vart tog doften vägen? Jorden i Malmströms diktjag som är stark, tung, okuvlig och outrotlig (s. 252) framträder inte riktigt i analyserna, lika litet som kölden som mördar blommor eller löv som velat multna hos Diktonius (s. 83). Södergranformuleringar som "spänn ditt bröst", "sträcka ut", "plånas ut", "smulas sönder", "sjönk för mig", "höjd över" kunde ha blivit utgångspunkt för en ännu mer nyanserad analys än den vi nu har.

Vad finner man i *Gåtans namn*? Allt det övriga: Djup kunskap och starkt engagemang i de nio behandlade författarskapen, från Södergrans och Björlings ofta diskuterade till de föga kända; "Fingerspitzengefühl" och hermeneutisk vilja att utreda, precisera och komma texten och textintentionen närmare, även med beaktande av de historiska omständigheterna. Och sist men icke minst imponerar Torsten Petterssons pedagogiska förmåga att formulera sig subtilt men samtidigt genomskinligt och klagörande. *Gåtans namn* är en bok för litteraturteoretikern och för

analytikern av finlandssvenskt andligt liv, men också en bok för textentusiasten och lustläsaren.
Roland Lysell

Stig Dagerman, Brev. Sammanställda och kommenterade av Hans Sandberg. Norstedts 2002.

Hans Sandberg redovisar i denna volym resultatet av vad han själv i inledningen beskriver som "ett energiskt efterforskande": en "så långt möjligt fullständig kollektion brev av Stig Dagerman". Utöver denna inledning och breven med Sandbergs kommentarer innehåller utgåvan ett kort förord av Lasse Bergström, en förteckning över Dagermans böcker och pjäser samt ett personregister. Hans Sandberg har tidigare ådagalagt sin djupa förtrogenhet med Stig Dagermans författarskap i flera sammanhang, som i den otryckta licentiatavhandlingen från 1969 – delvis avspeglad i uppsatsen "De dömdas ö – en politisk idéroman" (*Samlaren* 1972) och boken *Den politiske Stig Dagerman. Tre studier* (1979) – och inte minst i den outhärliga och förtjänstfullt redigerade utgåvan av Dagermans samlade skrifter 1981–1983. Den brevvolymin som nu föreligger kan också ses som en komplettering och fullbordning av denna utgåva: först efter läsningen av breven kan vi göra anspråk på att ha tagit del av Stig Dagermans "samlade skrifter". Förvisso har åtskilliga brev förkommit. Men det som finns bevarat och som genom Sandbergs tålmodiga arbete nu gjorts tillgängligt utgör inte desto mindre ett intressant komplement till romanerna, novellerna, pjäserna och dikterna. Vissa av breven har tidigare figurerat i litteraturen om Stig Dagerman, men då för det mesta i form av fragmentariska citat där särskilt tillspetsade formuleringar använts för att illustrera den ena eller den andra tesen om författarskapet.

Volymen är naturligt nog kronologiskt disponerad, men utgivaren har till läsarens fromma grupperat breven under sex rubriker. Fyra av dessa har utöver den kronologiska avgränsningen också en geografisk anknytning: "Höst i Tyskland (1946)", "I Frankrike för Expressen; Bränt barn (1947–48)", "Australienresan; Bröllopsbesvär (1949)", "Hundarnas frihet i Österrike (1950)". Den första och den sista rubriken avviker från detta mönster: "Den unge; de första böckerna (1932–46)"; "De litterära projekten (1951–54)". Den sistnämnda rubriken är intres-

sant med sin sakliga och allt annat än sensationslystna beskrivning av vad som ju också var de *avbrutna* litterära projektens och skaparförledningens tid och av en annan utgivare kunde ha givits en mer braskande rubrik. Det är lätt att orientera sig i brevtgåvan. Omedelbart efter det återgivna brevet följer en angivelse av var originalet återfinns och därefter utgivarens kommentar, som ger koncentrerade förklaringar till i breven omnämnda personer, händelser, och så vidare. Eftersom jag råkar ha tillgång till kopior av de brev som finns i Norstedts förlagsarkiv var det enkelt gjort att pröva utgivarens noggrannhet, men dessa övningar visade sig vara fullständigt fäfänga. I fråga om tillförlitlighet befinner sig Hans Sandbergs utgåva på en mycket hög nivå.

Vilken bild av Stig Dagerman framträder då ur de bevarade breven? Vilket ljus kastar de över resten av författarskapet? Till att börja med kan man snart konstatera att de bevarade breven här som i många andra jämförbara fall ger en bild som i vissa avseenden präglas av slump och tillfälligheter – detta vare sig orsaken sedan är att brev förkommit eller att vissa viktiga relationer upprätthölls helt eller nästan helt utan någon brevväxling. Jag tänker till exempel på relationen mellan Dagerman och Lars Ahlin. Ahlin omnämns endast på ett fåtal ställen i breven, och då dessutom i förbigående. I ett brev från maj 1944 berättar Dagerman för Stig Carlson att han under militärtjänsten ”kommit i kontakt med” Ahlin, som han beskriver som en ”framstående författare” (s. 54). I ett brev till förläggaren Ragnar Svanström från oktober 1949 ställer han sig avvisande mot ”den som flyr till tron när nederlaget stundar” och konstaterar att varken Olle Hedberg, Sven Stolpe eller Lars Ahlin har något att ge honom i trosfrågorna (s. 217). Utöver dessa två omnämmanden av Ahlin i brev till andra finner vi i brevtgåvan summa två korta brev till Ahlin samt ett kort med en jul- och nyårshälsning till familjen Ahlin från 1946. Det första brevet, antagligen från 1944, består bara av några rader och innehåller föga av intresse. Det andra brevet, från hösten 1949, är ett kort tack för *Huset har ingen filial*, där Dagerman också ber om ursäkt för ”förhävelse” och för att ha sårat Ahlin vid ett sammanträffande i Malmö (s. 219). De korta raderna på julkortet från 1946 innehåller utöver sedvanliga hälsningsfraser endast den i och för sig intressanta uppgiften att *Om* är ”den bästa bok jag skulle ha velat skriva hittills”

(s. 110). Det är allt. Om brevtgåvan hade varit den enda bevarade källan skulle vi aldrig ha kunnat föreställa oss att relationen till Ahlin hade en stor betydelse för Dagerman, inte bara på det personliga planet, utan också på det litterära.

Det är en vanlig uppfattning, att reportagere-sen till Tyskland hösten 1946 inte bara resulterar i den lysande boken *Tysk höst*, utan också utgör en brytpunkt i Dagermans utveckling. Från och med nu formulerar han allt oftare det tvivel på sig själv och inte minst på sitt författarskap, som med tiden blir allt mer förlamande och leder till att det ena projektet efter det andra hamnar i papperskorgen. I det nyss nämnda brevet till Ragnar Svanström från hösten 1949 skriver Dagerman exempelvis: ”Jag är avundsjuk på den jag en gång var. Nu ser varenda sida jag skriver ut som ett korrektur, en likgiltig samling bisatser. Och tycker jag mig ha nånting att säga nog grånar det så fort jag skriver ner det.” (s. 214) Den som mest ingående har diskuterat detta förtvivalade tillstånd är Johan Cullberg i *Skaparkriser. Strindbergs inferno och Dagermans* (1992). Ett brev till Axel Liffner skrivet i Frankfurt am Main i november 1946 ger en ovanligt konkret belysning av det trauma som Tysklandsresan skapade. Runt omkring sig har Dagerman mänsklig nöd av ett slag han inte kunnat föreställa sig, och i denna situation läser han Karl Ragnar Gierows mycket positiva recension av *De dömdas ö*:

Hos Röda korset i Essen såg jag Gierows recension och blev rädd, rädd därför att den på ett ögonblick slog undan all svält och nöd omkring mej. Precis som om en recension i Sv.D. var viktigare än gruvarbetarna i Ruhr. Det kan väl inte vara så heller. Jag ville dö av skam – men det gick inte det heller. Då blev jag skamlös och sa åt spegeln att det får hända vad som helst här och det angår mej inte. I dag läste jag om Sartre i the new Statesman and Nation och begrep att jag inte blir någon ”être pour soi” ännu på en månad. (s. 97f.)

Passagen är intressant därför att den ger ett så intressant uttryck åt upplevelsen av oförenlighet mellan å ena sidan det ”verkliga” livet, å andra sidan litteraturen och författarkarriären. Det är karakteristiskt att den ”nakna” rapporten om skamkänslan snabbt glider över i en ”litterär” jargong där Dagerman visserligen fortsätter att döma sig själv, men i den distanserade form som hänvisningen till Sartre så bekvämt erbjuder. Kanske är detta ett tidigt utslag av den ”lit-

teraturförgiftning” som Dagerman fruktade och försökte värja sig mot. Jag ska återkomma till denna fråga.

Mycket tyder således på att upplevelserna i Tyskland spelar en viktig, men för den skull knappast avgörande roll för författarens utveckling. Intressant nog pekar Dagerman själv ut en annan upplevelse som motkandidat till Tysklandsresan. I det redan citerade brevet till Svanström från oktober 1949, skrivet under en improduktiv paus i arbetet på *Bröllopsbesvär*, avslöjar han att han inte känt ”skrivandets glädje” sedan ”Var är min islandströja?” och kastar sedan fram en tänkbar förklaring: ”Kanske det idiotiska året i Frankrike var så förhärjande. Jaga ensam från plats till plats med ett journalistiskt imperativ i baksätet och en skrivmaskin i bagaget som till slut blev så tung av misslyckande att jag knappt rädde lyfta den.” (s. 214) Men det går naturligtvis att peka ut andra åtaganden, andra ”litterära projekt” av samma slag – efter 1949 blir raden som redan antytts lång.

En intressant aspekt av breven är de diskussioner av andra författarskap som förs. Jag har redan konstaterat att Lars Ahlin här intar en undanskymd position fast vi med hjälp av andra källor vet att relationen – och konkurrenssituationen – spelar en stor roll för Dagermans författarskap. Intressant nog förefaller Dagerman att ha haft ett komplicerat förhållande inte bara till Ahlin, utan till litteraturen över huvud taget. Till en före detta redaktionskamrat i Södra Latins skoltidning skriver han i oktober 1945 att han ”långsamt men ofelbart” håller på att bli ”litteraturförgiftad”, och konstaterar att unga författare är ”ett otäckt släkte”. Det exempel som ges är Stig Ahlgren, som beskrivs som ”en ung mumie, sprutande som en fontän av sentenser och skvaler”. (s. 61f.) Dagermans instinktiva reaktion mot den författarroll han förväntades inta framträder som vi har sett tydligt i brevet från Frankfurt från hösten 1946. Här, sommaren 1945, är det snarast en viss avart av författare/intellektuella som gisslas, men ”litteraturförgiftningen” framställs samtidigt som en smitta som det är svårt att värja sig emot. Författarrollens svårigheter problematiserar ju Dagerman som bekant i många av sina verk: i det nattliga samtalet mellan Scriver, ”Skalden” och ”Kulturbelletristen” i *Ormen* finner vi en konfrontation mellan olika författarroller, i *De dömdas ö*, *Bröllopsbesvär* och flera andra texter vidgas diskussionen till ett fundamentalt

ifrågasättande av författarens möjlighet att nå fram till sin läsare.

Vilka författare är det då som intresserar Dagerman, den kritiske analytikern av författarrollen och av litteraturens möjligheter över huvud taget? Klassikerna omnämns sällan, ett undantag är ett resonemang från februari 1948 om *Hamlet*, som typiskt nog handlar om hur det litterära verket som en följd av vad vi i dag skulle kalla kanoniseringsprocessen, med Dagermans ord ”en lång process av traditions- och illusionsbildningar”, förvandlas till ”öververkliga symboler, oåtkomliga, tycks det, för analys och kritisk bedömning”. (144) Se där ännu en aspekt av ”litteraturförgiftningen”. Litteraturhistorikerna ges inte heller någon smickrande bild, utan ger ivrigt sitt bidrag till samma förgiftning. Den ironiska motiveringen till att Dagerman till Svanström bifogar ett förtvivlat brev som han skrivit några dagar tidigare (oktober 1949) är således den, att han ju gärna vill ge ”[s]itt lilla bidrag till litteraturhistorien”: ”intet får förfaras som professor Svanberg säger.” (212) Likaså verkar den store föregångaren Strindberg förlamande snarare än inspirerande. Över Kymmendö vilar till en början ”för mycket Strindbergsskuggor” (67); först så småningom lättar dessa och släpper fram *De dömdas ö*, visserligen en roman som på många ställen mer eller mindre tydligt går i närkamp med föregångaren – i förbigående sagt ett intressant område som förtjänar en egen undersökning. En annan grupp av litterära referenser är mer neutralt sakliga, som när Dagerman för Ragnar Svanström beskriver den planerade romanversionen av dramat *Streber* som ”något slags Selams i arbetarmiljö” (134). Positiva impulser erkänns emellertid i några fall: för ett genombrott i det länge stillastående arbetet på *Bröllopsbesvär* tackar Dagerman förläggaren Svanström, Gud och Fröding – det är Frödings prosa som har givit denna hjälp. I Hesses *Stäppvargen* har Dagerman våren 1950 funnit en själsfrände – i det allra sista bevarade brevet, skrivet till Inga Landgré den 20/10 1954, återkommer han till sin känsla av gemenskap med Hesses roman och med självmördarnas släkte. Hjalmar Bergman lovordas våren 1950 för *Jag, Ljung och Medardus*. Almqvist, en utgångspunkt för romanprojektet *Tusen år hos Gud*, skyntar däremot bara. De utan jämförelse varmaste lovorden gäller Tarjei Vesaas’ roman *Bleikeplassen*, som Dagerman läser under en vistelse i Norge i de-

cember 1948, och som han sedan själv översätter till svenska. "Ingen bok, heller ingen tavla eller teaterföreställning, har berört mig så djupt och egendomligt som den boken", skriver Dagerman direkt efter läsningen till författaren, och fortsätter: "Den gjorde mig plötsligt tacksam för att jag levde, glad alltså, nästan lycklig." (s. 187) Det oförbehållsamma berömmet torde vara unikt.

Jag vill slutligen uppmärksamma ett resonemang om Harriet Löwenhielm från augusti 1950, som kan tänkas ha en principiell betydelse åtminstone för *läsaren* Dagermans estetik, och kanske också för författarens. Dagerman har svårt att förstå "den skyhöga uppskattningen" av Löwenhielm som poet: "Det finns i nästan varenda dikt ett hål, där känslan stupar och befrielsen uteblir. I stället för att bli rörd över [*oläsl*] ramlar jag ner i hålet och slår ihjäl min upplevelse i fallet." (s. 255) Resonemanget är intressant redan av den anledningen att det så entydigt slår fast "befrielsen" som läsningens mål, samma befrielse som i många andra sammanhang framstår som det inspirerade *skrivandets* välsignade effekt. För författaren till studien av fallets lag i Dagermans författarskap är det givetvis också intressant att notera att befrielsen här hänförs till en högre position, medan det är avbrotten i denna upplevelse, de ögonblick när "känslan stupar", som beskrivs i fallets typiska bilder. Om det i författarskapet är så att elevationen så gott som alltid är illusorisk, medan fallet erbjuder en hel provkarta av innebörder förefaller det alltså som om läsoplevelsen för Dagerman kunde erbjuda en känslans elevation och befrielse. Men det är naturligtvis lätt att vara cynisk och konstatera att även denna elevation förefaller att vara i högsta grad illusorisk – resonemanget handlar ju just om hur den sökta befrielsen uteblir!

Stig Dagermans brev ger oss knappast några sensationella informationer; detta varken på det biografiska planet eller med avseende på förståelsen av de litterära verken. Men brevsamlingen ger oss en möjlighet att ur nya synvinklar följa Dagerman hela vägen från skolären till den alltför stora upphöjelse och de alltför stora förväntningar som till sist bidrog till att döda honom. Längs denna väg möter vi honom än i vardagligt triviala situationer, än i klarsynt förtvivalde analyser av den egna situationen. Det är inte minst de ständiga pendlingarna mellan dessa så olikartade positioner som gör brevtgåvan till en så intressant läsning.

Claes Ahlund

Siv Hackzell, *Lyftpojakens skrik. En studie i Stig Sjödins poesi*. Bembo Bok. Nacka 2001.

Man måste se Stig Sjödins författarskap som en helhet för att uppträcka hans verkliga betydelse och storhet. Sjödins tredje diktbok *Sotfragment* (1949) blev visserligen en omedelbar framgång, men den tycks för åtskilliga kritiker och kanske flertalet läsare ha blockerat vägen till hans övriga diktning.

Ännu saknas ett större arbete om Sjödins författarskap. Men kanske kan man börja hoppas på en ändring. Siv Hackzell har just utgivit en hundrasidig studie i hans poesi under titeln *Lyftpojakens skrik*. Trots målsättningen att särskilt belysa motiven kroppsbete och arbetsskador är Hackzells skrift fullmatad med viktiga utblickar över hela författarskapet. Hennes studie är något av det mer uppslagsrika som jag har läst om Sjödins författarskap. De sociologiska perspektiven kombineras med koncentrerade djupgående närläsningar.

Redan Hackzells översikt över alla de spridda uppsatser och recensioner som publicerats om Sjödins böcker är nyttig och användbar. Det står nu klart att han verkligen varit en lärofader för yngre svenska poeter som Göran Greider. Och den som senast vittnat om vad Sjödin betytt är Bengt Emil Johnson som gått på upptäcktsfärd i naturskildringarna.

Stig Sjödins känsloläge som ung arbetare har han själv karaktäriserat med orden "åtskilligt med räddhåga, något bildningsraseri och hekatomber med idealitet". Kamratkritiken på järnbruket mot hans litterära och kulturella engagemang i SSU och ABF kunde formuleras med ord som "Du är ju en sån där jävla Snoilsky" (med tonvikt på i:et). Repliken är återgiven efter vad författaren själv en gång berättade för mig.

Sotfragment börjar ju med enkla men verkningfulla bilder av hur olust och nödvändighet pressar diktarjaget mellan "vardagens sköldar". Han upplever något helt annat än den tillfällige besökaren. För arbetaren kan tappningen i hyttan aldrig bli ett feeri, som det tedde sig för skolklasser och besökande delegationer som kallade eldregnet "fascinerande" och "pittoreskt". Sjödin för mycket tydligt fram såna reaktioner. Kanske har han tänkt på den klassiska järnbruksskildringen hos den värmländske brukspatronsonen Erik Gustaf Geijer. Den har just drag av festligt fyrverkeri i ett nordiskt vinterlandskap. Men vad